

Luther och Hæffners koralarbete

ANDERS DILLMAR

Hæffner – lutherförespråkaren

Att Luther spelade en central roll för utformningen av den svenska kyrkosången i början av 1800-talet blev klarlagt när jag arbetade med min avhandling om hæffnertidens koralreform.¹ Luther framställdes då inte enbart som teologisk reformator² utan utgjorde även en musikalisk förebild. Han hade ju skapat den protestantiska kyrkosången.

I samband med kritiken av upplysningstidens psalmböcker i slutet av 1700-talet hade det historiska intresset för psalmernas upphovsmän vaktat.³ I Sverige var en av de mest pådrivande i denna fråga J C F Hæffner (1759–1833), vars kunnande inom området imponerar även i ett nutida forskningsperspektiv.⁴ Hans intresse gällde såväl Luthers idéer om psalmsång som dennes koralmelodier.

Följande artikel redovisar hur Luther var aktuell för 200 år sedan i diskussionerna kring en ny svensk koralbok.⁵ Mot bakgrund av den massiva kritik som riktats mot Hæffners koralböcker är det förvånande att ingen tidigare har beskrivit detta. Inledningsvis görs här en historisk exposé,

---

1 Anders Dillmar »Dödsbugget mot vår nationella tonkonst». *Hæffnertidens koralreform i historisk, etnohymnologisk och musikteologisk belysning*. Stockholm 2001. Avhandling i musikvetenskap vid Lunds universitet, framlagd maj 2001. Information på Internet.

2 Jfr *Sveriges kyrkohistoria*, red Anders Jarlert, bd 6, 2001, s 20ff.

3 Äldre svenska psalmböcker från 15- och 1600-talet innehöll inga uppgifter om författare. Jämför även med Luthers ringa förekomst i personregistret i Harald Göransson *Koralpsalmboken* 1697.

4 Även nutida diskussioner har aktualiserat Luthers musiktänkande, se t ex Henrik Tobin i *Den underbara harmonin – aspekter på musikens teologi*, Verbum 1996; densamme »Skönhet, makt och relation – om musiken i kyrkan», s 59–86 i *Åtta röster om musik och teologi*, red Ragnar Håkansson, Verbum 2006.

5 I denna artikel anges av utrymmesskäl varje källa endast första gången den används.

därefter presenteras de musikaliska principer Hæffner hämtat från Luther. En bilaga förtecknar de koralmelodier som han tillskrev Luther.

Det bör noteras att den svenska populistiska lutherbilden från sent 1900-tal, präglad av pliktmedvetenhet och livsförnekelse, ännu inte existerade. Vid reformationsjubileet 1817 framställdes tvärtom Luther av E G Geijer som en »hjälte» med hänvisning till sin troskraft, avsky för våld samt oegen nytta. Eftersom han inte önskat splittra kyrkan vågade Geijer även uttala en förhoppning om en världsvid framtida kyrka, som trots yttre mångfald var enad i det inre. Den skulle vila på det »gudomliga ordets enda grund», dvs byggas i enlighet med lutherska grundprinciper.

När den av Kunglig Maj^t godkända (men inte påbjudna) nya svenska koralboken 1820 till den wallinska psalmboken 1819 började tas i bruk, höjdes flera kritiska röster. Redaktören J C F Hæffner, då nytillträdd domkyrkoorganist i Uppsala, försvarade dock utgåvan med att den på sikt skulle bidra till en »melodisk sång», till skillnad från »den oreda, man förut hörde i de flesta Kyrkor». ⁶ Trots att svenskarna enligt hans bedömning ägde större fallenhet för musik och sång än många andra folk, värderade de inte musiken tillräckligt högt i gudstjänstsammanhang. ⁷ Inte ens prästerna, med huvudansvar för gudstjänsterna, insåg till fullo musikens potential, fastän varje gudstjänst inleddes med en lov-, böne- eller botpsalm. Dessa bidrog med väl så mycket vördnad och andakt som en predikan, vilken enligt Hæffners erfarenhet alltför ofta kunde beskrivas som ett trögt »läsande utur manuscriptet».

Luther hade förstått saken bättre och framställt musiken som en av Guds skönaste och härligaste gåvor till människorna. ⁸ Näst efter teologin satte han musiken främst bland alla mänskliga »kunskaper». Att nedvärdera musik avslöjade att man inte var någon god människa, »ty för Djefvulen är musik lika så odräglig som Guds ord». Detta visste Luther av erfarenhet, han var ju själv musiker, spelade både flöjt och luta samt sjöng »en förträfflig Alt».

---

⁶ Hæffner, »Något om nya Svenska Choralboken» i *StockholmsPosten* (StP) nr 91, 93 (felmärkt:94) 95, 18/4, 21/4 och 25/4 1821.

⁷ Hæffner, *Anvisning till Sångens Elementer för MusikLärare vid Skolorna*, s 1-4, UUB Vmhs 93:6. Sångläran trycktes aldrig och nådde därmed aldrig offentligheten.

⁸ Hæffner, »Öfver ChoralMusiken» i *Phosphoros*, juli och augusti 1810 s 51-64 och 110-115.

Luther i Hæffners uppväxt och utbildning

Att den tyske musikern Hæffner hamnade i Sverige berodde i hög grad på Gustaf III:s operaprojekt. Flera landsmän före honom hade dragits till det. Så småningom efterträdde han också den jämnåriga J M Kraus i landets högsta musikbefattning, hovkapellmästarens. Men det var som blivande organist i Tyska kyrkan han anlände hit, den 6:e juni 1781.

Under sin uppväxt i Klein-Schmalkalden i Thüringen hade Hæffner lärt notläsning, klaver- och violinspel av sin far.⁹ Katekesens porträtt av Luther väckte tidigt fantasin, men koralmelodierna gjorde ett ännu starkare intryck. Mycket snart kunde han spela Luthers melodi *Vår Gud är oss en väldig borg* tvåstämmigt i C dur med en enkel bas. Melodin skulle följa honom livet igenom. Men uppväxten fylldes även av tyska folkvisor, s.k. *Snapperlieder*. Det förvånar därför inte att han 50 år senare blev redaktör för musikdelen av Geijer-Afzelius första utgåva med svenska folkvisor 1814–18.

Glädjen i musicerandet var stor och Hæffner lärde sig snabbt inte bara alla koraler utan också Bachs klavermusik, som ägdes av byns präst. Thüringen utgjorde ett centrum för den i övrigt tämligen bortglömda Bachtraditionen. Hæffner berättar hur han redan som åttaåring uppfattade Luther och »gamle Sebastian Bach» som »de största män jag kunde tänka mig».

Offentligt musicerande saknades inte heller, bara något år senare satt han vid orgeln då kyrkomusiken framfördes av skolgossar, hantverkare och bönder, under ledning av hans far skolmästaren. Vetskapen om att Bach och Händel hade berömt Luther som musiker ökade intresset för kyrkomusik. Snart studerade Hæffner för den berömde organisten Johann Gottfried Vierling i Schmalkalden.

Den växande insikten om att kyrkotonarterna övergivits för dur- och molltonalitet gjorde honom för en period tveksam till musikeryrket. Men påskdagen 1770 i Gothas kyrka infann sig åter övertygelsen efter att Hæffner hört en kyrkokantat av G H Stölzel. Den inledande, fyrstämmigt och utan ackompanjemang framförda Lutherkoralen *Christ lag in Todesbanden* övertygade genom sin stränga kyrkotonala harmonik och kontrapunktiska behandling, i synnerhet där melodin användes som cantus firmus. »Då

---

⁹ Hæffner, »Anmärkningar öfver gamla nordiska sången», i *Svea: Tidskrift för vetenskap och konst*, 1818 hft 1 s 78ff, samt »Öfver Choral-Musik», Statens musikbibliotek [SMB]: hs 345.

(1.) Ein fe - ste burg ist un - - ser Gott, Ein gu - te wehr und waf - - fen.
 Er hilfft unns frey aus al - - ler not, die uns ytz' hat be - trof - - fen.

Der alt bö - se feind, mit ernst ers ytz' meint, gros

macht und viel list sein grau - sam rü - stung ist; auf erd ist nicht seins glei - - chen.

Notexempel 1. »Vår Gud är oss en väldig borg» Hæffner 1820:124 och Luthers original. Grundrytmen är syllabiskt utjämnad, men samtidigt tillåter sig Hæffner några melismer i melodin (fjärdedelarna i första och sista notsystemets sista takt). Precis denna form har melodin också i 1986 års psalmbok nr 237.

uppgick för mig ett nytt ljus», skriver Hæffner. Upplevelsen grundlade för all framtid ett ideal av fyrstämmig a cappellasång och kyrkotonalitet.

Under en längre tid tycks Hæffner sedan ha vistats hos en äldre katolsk pater i den lilla staden Amöneburg. Denne var även musiker och kunnig musikhistoriker samt ägare av en större musikliesamling. Hæffner förvånades över att i hans bibliotek finna »alla Luthers skrifter». Den vidsynte patern blev hans personlige lärare i kyrkomusikens historia och Hæffner återgåldade med egenhändigt komponerad musik som framfördes av ett tiotal sångglada präster. Även italienska, tyska och nederländska tonsättares arbeten studerades och sjöngs dagligen (Lasso, Schütz och Desprez).

Dessa privatstudier fördjupade Hæffners kunskaper om den protestantiska kyrkosångens särart och varför Luther delvis avvikit från den katolska sången. Han förstod nu hur den protestantiska koralen kombinerade »den uråldriga Gregorianska sången och den gamla Kyrkans lofsånger». Syftet var att alla i församlingen skulle kunna sjunga med.

Under en tioårsperiod reste sedan Hæffner runt i Tyskland och besökte då bl a några herrnhutiska församlingar. För första gången hörde han här några gregorianska melodier sjungas syllabiskt, trots att Luther låtit dem förbli melismatiska. Eftersom det fanns paralleller med Luthers bearbetning av melodin *O Gud! vi love Dig* antog Hæffner att Luther »med nöje» skulle ha funnit sångsättet både »tillbörligt och rätt».

»*Vår Gud är oss en väldig borg*»

När Sveriges hovkapellmästare J M Kraus dog 1792, utsågs Hæffner som nämnts till vikarierande hovkapellmästare med ansvar för musiken vid Jubelfesten 1793 till 200-årsminnet av Uppsala möte. Denna brådskande uppgift tog han på stort allvar och arbetade intensivt både nätter och dagar med en festkantat. Lutherkoralen *Vår Gud är oss en väldig borg* användes här som ett instrumentalt preludium och melodin sades uttryckligen vara »sådan som den är komponerad af Doctor Luther». ¹⁰ Även om sång- och spelpraxis varierade mycket vid denna tid, kan detta ha uppfattats provokativt. Melodin passade ju vare sig till texten i den gamla psalmboken 1695 eller i den alldeles nyutgivna provpsalmboken 1793.

---

¹⁰ *Handlingar rörande Presterskapet och Ecclesiastike mål* nr 3:13 s 6, samt »Ord att afsjungas i Upsala Domkyrka, då Jubel-festen firas Den 8 Martii 1793».

Trots detta presenterade Hæffner ännu en »originalversion» av samma melodi 1808. Med några mindre ändringar blev detta den slutliga versionen i 1820 års koralbok (se *Notexempel 1*). De olika »originalen» ifrågasatte naturligtvis Hæffners kunnande. Han kritiserades så småningom även för att ha gett Luther äran av att ha komponerat alltför många melodier.

En inblick i den symboliska laddning som denna psalmtext ägde ger oss en av de närvarande vid jubelfesten, sedermera Finlands förste ärkebiskop, Jacob Tengström. Han beskrev den både som en »nationalsång» och en »folksång», genom vilken barn och ungdomar kunde uppfostras till goda samhällsmedborgare.¹¹ I folktron hade psalmen en närmast magisk funktion att fördriva »pysslingar».¹²

Enligt gävleorganisten Carl Johan Moberger borde orgelspelet till denna psalm utformas »högt och sin[n]rikt» eftersom texten beskrev Guds majestät och allmakt.¹³ Ett sådant spelsätt avsåg att uttrycka »mod och Själstyrka uti faror och motgångar, genom rådhighet och ädel stolthet». Också Kungliga Musikaliska akademins (KMA) sekreterare Pehr Frigel ansåg att melodin passade väl för »höga» och viktiga ämnen, förutsatt att det inte gällde sorgliga ting.¹⁴ Nästan alla Luthers melodier ägde enligt honom en alldeles speciell karaktär av »värdighet och kraft».

Hæffner var medveten om melodins höga status och beskrev den i sin koralbok som »en triumfsång».¹⁵ I en tidningsartikel 1821 citerade han en äldre tysk text¹⁶ om det »utomordentligt» sköna i alla Luthers melodier, och inte minst i denna:

---

11 Otto Andersson. »Ett festtal [vid Åbo musikaliska sällskaps 5-årsjubileum 1795] av Jacob Tengström jämte inledande anmärkningar», i: *Svensk tidskrift för musikkforskning* 10, 1928, s 154.

12 *Swenska Tidningen* 1855 nr 42, se J W Beckman, *Den nya Swenska Psalm-boken...*, 1845–72 (1883) s 341f.

13 *Kort Method till en tjenlig Choral-Spelning; jämte Anvisning, at i godt stånd underhålla ett Orgverk. Till Organisters tjenst utgifven af Henric Leop[old] Rohrman. Öfversättning af Carl Johan Moberger* 1805.

14 Kungliga Biblioteket [KB]: Psalmkommitténs protokoll 11/12 1811, fol 317–326, »Vördsamste Promemoria» daterad 11/12 1811.

15 Hæffner, *Företal i Svensk Choralbok del 2*, 1821.

16 C W Burmanns artikel i *Wochenschrift für Literatur und Herz*, Berlin och Leipzig 1775, enligt Hæffners översättning i *StP* nr 95 25/5 1821.

»Hwarje ton, hwarje uttryck, hwarje fall i denna Sång synes trotsa hela helwetet; och den sista raden i hwarje strof målar characteren af beslutsamhet och heroism till en grad, som jag på intet [annat] ställe i musiken återfunnit.»

För att uppfatta denna skönhet krävdes inte någon större fantasi. Inte minst den kyrkotonala karaktären gav melodin en »lyftning, en hög anda» som kom »inspirationen ganska nära». Sorgligt nog komponerades inte längre sådana »kyrkomelodier», eftersom den grundläggande »innerliga religiösa känslan» hade gått förlorad.

Alla ville inte instämma i detta påstående. En anonym skribent,¹⁷ pseudonymen »älskare af ofördärfvad kyrkomusik», menade att namnet Luther nog spelade en större roll än melodins kvalitet. Om *Vår Gud är oss en väldig borg* skulle visa sig vara komponerad av någon annan än Luther, så finge nog även Hæffner svårigheter att tillskriva den något större värde. Skribenten passade också på att instämma i vad han uppfattade var en »allmän» förhoppning: att snart få en ny koralbok, utarbetad efter »sannare musikaliska grunder» än Hæffners då alldeles nyutgivna. Denna beskrevs som fylld av tyska »pedanterier, osmakligheter och missljud.»

Reformationsjubileet 1817

Några år tidigare hade reformationsjubileet hösten 1817 satt Luther i centrum. Esaias Tegnér lät honom i sitt högtidstal i Lund förebåda inte bara religions- och tankefriheten utan också franska revolutionen.¹⁸ I Uppsala fylldes domkyrkan till bristningsgränsen av närmare 4000 besökare. Musik och psalmer framfördes av »valda röster» – alla psalmer var »komponerade af Luther». ¹⁹ Melodin *Vår Gud är oss en väldig borg* hade fått en ny text och framfördes till pukor och trumpeter av en blandad kör, med kvinnor i sopranstämman, vilket var en nyhet. Växelvis sjöng körerna på läktaren och i koret *O Gud, vi love Dig*, till förstärkt ackompanjemang av 128 ka-

---

¹⁷ Anonym, »Ännu några ord om Nya Kyrkosången», i *Anmärkaren* 2/6 1821.

¹⁸ Esaias Tegnér, *Samlade Skrifter*, bd 3, 1920 s 146.

¹⁹ Psalmerna som sjöngs var 1697:188 (melodin motsvarar 1820:21; 1986:372), 219 (35; 35), 336 (142; saknas), 56 (124; 237), 311 (303; saknas) .

nonskott.²⁰ Efter en kvällskoncert samlades alla musiker, sångare, Hæffner samt några andra och »tömde ett glas till Luthers ära».

Reformationsjubileet aktualiserade inte bara Luthers koraler utan även hans mässmusik. Inför festligheterna hade Hæffner i sin nya utgåva av mässans musik intagit en mindre strängt historiserande hållning än tidigare och byggde nu mer på gammal svensk mässtradition enligt 1697 års koralbok och Allmänt bruk 1701. I någon liten mån hade han även tagit hänsyn till Luthers tyska mässa.²¹ De nya principerna byggde på informationer Hæffner fått genom Samuel Ödmann, efter sin ankomst till Uppsala augusti 1808, då han tillträtt som director musices vid universitetet. Utgåvan inköptes genast till KMA:s bibliotek.²²

Oavsett att Luther här spelade en minimal roll, meddelade Hæffner i förordet till mässan att han hade för avsikt att trycka Luthers litania och mässmusik i original i sin nya upplaga av koralboken. Han ville nämligen ge »kännare och konstlärare» möjligheten att höra dessa musikaliska mästerstycken »i sin renhet». Svenskarna hade ju trots allt inte förlorat all känsla för »enkel helighet i Gudstjensten» och Luthers melodier tycktes honom vara dikterade av en ängel.

När Hæffner ett drygt decennium senare i ett brev suckade »[s]å usel som jag nu är i mina affärer har jag alldrig varit», hölls livsmodet uppe av den uppskattning han fortfarande rönt för sin kyrkomusikaliska livsgärning. Inte minst gällde det litanian. »Jag såg, [att] alla människor tyckte om den».²³

I förordet till mässmusiken 1817 lät Hæffner teologen, mystikern och högerhegelianen Philipp Marheinecke²⁴ proklamera »den sköna konsten» som en förkunnare av »det gudomliga». Inte minst hänförande var den »heliga

---

20 Notbilden till *Te Deum* »såsom den sjöngs vid 1817 års jubelfest» kan studeras i koralbokens del 2, 1821:20.

21 Folke Bohlin, »Hæffner och mässmusiken» i *Kyrkohistorisk Årskrift*, 1969 s 191; densamme, *Liturgisk sång i Svenska kyrkan 1697–1897*, 1970 s 21.

22 SMB: Kungliga Musikaliska akademiens [KMA:s] protokoll 15/11 1817 §7.

23 Hæffner, brev till kyrkoherden i Jakobs och Johannes församlingar i Stockholm, Pehr Axel Fröst 14/9 och 16/10 1831, (KB: Kempes autograf) enligt Leif Jonsson, [*Hæffner*] *Documenta*, 1995 s 106f.

24 Hæffner hänvisar till *Christeliche Predigten* av Marheinecke (1780–1846), vilken uppfattade Hegels dialektik som överensstämmande med luthersk kristendom.

sångens» harmonier. I Luthers lovtal till musiken, som återgavs på tyska,²⁵ utmålades musiken som en härskarinna över människohjärtats alla känslorörelser, samtidigt som konstfullhet och flerstämmighet lovordades. Slutligen återgav förordet även A J Rambachs²⁶ karakteristik av Luthers koralmelodier. Den protestantiska kyrkan var att gratulera till att dess reformatoriska kyrkosång inte gått förlorad. Visserligen kunde många senare melodier ställas vid sidan av de lutherska, men ingen kunde ersätta dem. De utgjorde enligt mångas åsikt en förebild och »mönster» för komposition, eftersom de förenade

»den högsta *enfald* med den största *kraft*; de äro *lätta* och *flytande*, utan att vara triviala; *angenäma* utan att falla in i det fadsöta och såmedelst motstrida religionens *värdighet*; *konstrika* och ytterst *regelbundna*, utan att dock lida af stelhet eller tvång. En hvar af dem har ett eget *bestämdt uttryck*, en hufvudton, som på det nogaste svarar mot sångens innehåll, och som lika sant *skildrar* de i dem herrskande *känslor*, som den mäktigt *uppväcker* dem i sångarens själ.»

1700-talets gudstjänstestetik hade resulterat i en förenkling av kyrkosången, melodierna skulle framför allt ha lätta intervall och vara lätta att lära, kyrkotonaliteten ersattes med dur och moll. Som en följd hade flera av Luthers psalmer och melodier eliminerats. Den stora nedgångsperioden definierade Hæffner främst till åren 1720–80, då nivån sjönk »ända till uselhet».²⁷ Bland pionjärerna för ett nytänkande och hymnologiskt förnyelsearbete fanns J J Rambach, kyrkoherde i Hamburg och far till den nyss nämnde A J Rambach.²⁸ Redan 1812 tycks Hæffner ha påbörjat ett

---

25 Luthers förord till Georg Rhaus körsamling, *Symphoniae jucundae* (ljudliga samklanger) 1538.

26 A J Rambach, *Über D[r] M[artin] Luthers Verdienst um den Kirchengesang*, Hamburg 1813 s 235. Hæffner tycks personligen ha ägt denna bok, 12/4 1828 efterlyste han den i en annons, se Leif Jonsson, *Offentlig musik i Uppsala 1747–1854*, 1998 s 202. Här fanns Luthers lovtal över musiken (jfr Företal till *Svenska Mässan* 1817) vilket senare anonymt trycktes i svensk översättning i *StP* nr 122 och 124, 30/5 och 1/6 1820.

27 Hæffner, »Om Kyrkomusik och Om de så kallade Kyrkotonerna» i *Svensk Lit[t]eratur Tidning [SLT]* nr 43 22/10 1821.

28 Joachim Kremer, *Das norddeutsche Kantorat im 18. Jahrhundert: Untersuchungen am Biespiel Hamburgs*, Kieler Schriften zur Musikwissenschaft 43, Kassel: Bärenreiter, 1995 s 173f samt s 399.

storslaget samarbete med denne kring en gemensam koralbok »för hela den protestantiska kyrkan».²⁹ Rambach kan ha kommit över Hæffners första tryckta koralbok från 1808 och här sett en frände i intresset för Luthers originalmelodier. Rambach uppmuntrade honom att ge ut en »Universal-Choralbok» med »Original-melodierna ifrån Luthers tid till år 1650». Arbetat upphörde dock när J J Rambach avled 1818. Fem ark av utgåvan hade då redan tryckts i Stockholm, enligt Hæffner.

I samband med den allt akutare koralboksfrågan lyftes Hæffners namn fram, förmodligen i reformationsjubileets efterdyningar. Sveriges ärkebiskop meddelade under riksdagsdebatten den 8 juli 1818 att »den uti Choral musiken ganska kunnige och skicklige» (f.d.) hovkapellmästaren Hæffner i Uppsala höll på att trycka en koralbok. Förhoppningar uttalades att denna utgåva »på ett tillfredsställande sätt» skulle visa sig motsvara behoven. Troligen syftade ärkebiskopen på den nyss nämnda universal-koralboken.

Bara några veckor senare annonserade Hæffner om en ny upplaga av sin koralbok från 1808.³⁰ Melodierna skulle ges samma ordningsföljd som tidigare men innehållet utvidgas till åtminstone 600 melodier. Både nya och gamla melodier skulle vara lätta att hitta genom ett register på tyska och svenska. Upplägget ger associationer till den nämnda tyska universal-koralboken, inte minst som Hæffner beskrev den nya upplagan som »en Universalsamling» med »alla goda Choralmelodier» från Luthers tid, men nu fram till år 1700. De skulle återges enligt äldsta version, i fyrstämig och kontrapunktisk sättning med rena treklanger och hänsynstagande till kyrkotonarterna. Som ett eko av ärkebiskopens förhoppning lovade Hæffner även att »alla Melodier, som möjligtvis intagas i Nya psalmboken» skulle återfinnas i utgåvan och att ett register skulle bifogas i anslutning till en eventuell ny svensk psalmbok, förutsatt att en sådan hann komma ut innan utgåvan var färdigtryckt.

I december 1818 kontaktades slutligen Hæffner av psalmkommittén för att »jemka wissa tongångar efter det i Svenska Församlingen antagna sät-

---

29 Se även min artikel »Johann Christian Fredrik Hæffner und seine Choralbücher, besonders sein Universal-Choralbuch für Deutschland», i *Das Geistliche Lied im Ostseeraum. Greifswalder Beiträge zur Musikwissenschaft* 13, red. Ekkehard Ochs, Walter Werbeck und Lutz Winkler, Peter Lang, 2004.

30 Hæffner, annons i *Inrikes tidningar* Nr 95 21/8 1818.

tet att sjunga». Förmodligen innebär denna Hæffners beskrivning att han med utgångspunkt i sina tidigare koralboksarbeten skulle anpassa de av musikkommittén redan valda melodierna till svensk tradition och till de nya psalmtexterna. Även om vissa melodibytten senare gjordes på Hæffners inrådan, förklarar det hur större delen av arbetet enligt honom kunde vara »färdigt» redan när det startade. Han hade ju under flera år arbetat med koraler. En ledstjärna och förebild hade varit Luther. Manuskriptet till en ny svensk koralbok inlämnades till kommittén redan i mars 1819.

Hæffners lutherska koralprinciper

När den nya koralboken efter vissa tryckningsproblem slutligen utannonserades i november 1820, utlovades alla prenumeranter mycket snart ett tillägg med upplysningar för utgåvans »rätta utnyttjande».³¹ Ett förord sänkades nämligen i koralboken 1820 och trycktes först i Hæffners privat utgivna koralbokstillägg 1821. En genomgång av detta och en stor mängd dåtida tidningsartiklar och debattinlägg – även äldre sådana eftersom han arbetade med koralfrågan hela livet – visar att åtminstone följande åtta principer hos Hæffner av honom hänfördes till Luther.

A. Luthers egna melodier

I den nämnda annonsen från slutet av 1820 påpekade Hæffner kontinuiteten med svensk tradition: där koralboken innehöll alternativa satser var A-varianten alltid³² hämtad ur 1697 års koralbok. Det mesta var alltså som förr. 38 »små» skillnader i förhållande till äldre svensk sångpraxis återgick på Luthers original. De melodier som tidigare inte varit »vanliga» i Sverige³³ hade alla valts av musikkommittén, där även J O Wallin ingick. De sjöngs med uppskattning i »Evangeliska Lutherska Kyrkan» i Tyskland. Ändringarna innebar alltså ett närmande till Luther.

Redan i samband med sin första koralbok hade Hæffner lyft fram Luther

---

³¹ Hæffner, annons i StP 11/11 1820.

³² Undantag var 1820:239B, som enligt annonsen sjöngs »öfwer hela Riket».

³³ Möjligen var flera av dessa redan kända trots att de inte ingick i 1697 års Koralpsalmbok, se Gösta Morin, »Bidrag till kännedom om 1700-talets svenska koralboksarbete» i *Tidskrift för kyrkomusik och svenskt gudstjänstliv*, 1933 s 120.

– inte bara som stiftare av »vår Religionslära», utan också som skapare av den protestantiska koralsången.³⁴ Den var något helt annat än katolsk gudstjänstsång. Luther hade inte bara komponerat egna förträffliga melodier utan också återanvänt kända sånger, som anpassats till den nya sångformen. Koralboken 1808 innehöll inte bara alla tidigare brukade »Psalm-Melodier» i Sverige, utan även många andra som sjöngs allmänt i Tyskland.³⁵ Flera av dessa hade komponerats av Martin Luther.

Hæffners främste kombattant, KMA:s sekreterare Pehr Frigel, protesterade så småningom med hänvisningar till Martin Gerberts forskning.³⁶ Merparten av de »Luthermelodier» som Hæffner angett var inte alls komponerade av Luther, snarare var de bara överflyttade från andra samlingar. Frigel kritiserade också Hæffners motstridiga »originalversioner» av en och samma melodi. De skapade tvivel kring hans påståenden. Hæffner svarade med att beteckningen »DML» (Doctor Martin Luther) i 1808 års koralbok inte alltid avsett att Luther »ursprungligen» komponerat dessa melodier.³⁷ Eftersom han i flera tidningsartiklar beskrivit Luthers arbetssätt kände han sig inte träffad av kritiken.

Luther hade enligt Hæffner skapat »den moderna choral-musiken» och alla »goda» tonkonstnärer fram till mitten av 1600-talet hade sedan följt hans idéer. Med sin tyska musikbakgrund hade Hæffner iakttagit hur flera av dessa melodier råkat i »stor oreda» i Sverige. I synnerhet Harald Valerius och Olof Rudbeck 1697 ansåg han hade närt en alldeles för stor önskan att »förbättra». Dessutom hade de inte behärskat »dechiffringen» av det äldre noteringssättet. Gentemot sådana »mode-Componister» i alla tider ville Hæffner hävda den bestående musiken. Luthers egna kompositioner hade under »flere seçler» varit »Kyrkans Triumph» och skulle stå för »evigt». Men egentligen hörde »all sann och wetenskaplig musik» till samma kategori.

---

34 Hæffner, »Om Nya Choralboken», *StP* nr 221, 226 och 233, 24/9, 30/9 och 8/10 1807 (rubrik först i nr 226). Artikeln utökades och infördes sedan i koralboken 1808 som »Företal».

35 Hæffner, skrivelse till kungen 16/2 1808, enligt Leif Jonsson [*Hæffner*] *Documenta* 1995 s 42.

36 Pehr Frigel, i *StP* nr 146 1813. Gerbert var medarbetare i *Allgemeine Musikalische Zeitung*, Leipzig.

37 Hæffner, i *SLT* nr 28 1813.

När nu Luthers egna melodier var så centrala, måste frågan ställas hur Hæffner såg på senare tiders koralmelodier. Redan 1807 hade han betecknat koralkomponerandet som »en svår sak» och en »konst». Den hade gått förlorad under 1600-talet, då koralerna börjat få »lika tonart, vändningar och modulationer» som vanliga visor. Hans rekommendation var att hålla sig till de gamla melodierna. Poeterna uppmanades att noga studera melodiernas »karaktär» innan de började sitt textarbete.

Hæffner inte var ensam om att hävda de gamla melodiernas värde. När 1810 års (otryckta) psalmboksförslag³⁸ utarbetades nämnde kommittén t ex Luthers »förträffliga» melodi *Vår Gud är oss en väldig borg*. För att behålla den rekommenderades en viss text av Linderholm.

Att skriva poesi till en redan existerande melodi uppfattade Hæffner som en samtidspraxis. I äldre tid hade poesin tvärtom skrivits först, eftersom melodin »lättare smyger sig efter sin syster poesin än tvertom». Men när nu ingen längre förmådde komponera »en klassisk choralmelodi» var poeterna tvungna att utgå från gamla melodier, uttryckligen beskrevs det som ett tvång.³⁹ Orsaken låg ju inte i någon svårighet för församlingarna att lära sig nya melodier, utan enbart i tonsättarnas »oförmåga, att skrifu en choral».

För att komponera en bra koralmelodi krävdes inte bara stora kunskaper om harmonik, kyrkotonarter och gregoriansk sång. Framför allt pekade Hæffner på medvetenhet om »den beundransvärda gränslinje» som Luther dragit mellan den senare och »sången i sin församling». Uttrycket antyder både en gränsdragning och ett samband mellan »den katolska kyrkans wanliga sång» och de nya lutherska »lofsångerna».

Uppfylldes dessa förutsättningar ansåg Hæffner att det var möjligt att komponera nya koralmelodier. Tyvärr blev resultatet ändå inte mer än ett »sammanflickande af nya Choral-Melodier» eller ett »modernt fuskwerk» jämfört med forntidens mästerstycken.⁴⁰ Det må vara osagt om detta omdöme också gällde hans egna nykompositioner till den nya koralboken 1820,

---

38 Linköpings Stadsbibliotek, stiftsbiblioteket: Kh 57 »Pastoralutskottets Förslag till Ny psalmbok 1810»; KB: PsKomH, A531:1, fol 269–312, fol 28off, renskrift/avskrift fol 29off, samt fol 418 baksidan.

39 Palmblad i samråd med Hæffner, Recension i *SLT* nr 1–3 1813.

40 Hæffner, Recension av »Förslag till förbättrade KyrkoSånger...» i *SLT* nr 11, s 169–176, 173 1815.

vilka ibland tillkommit på psalmkommitténs uttryckliga uppdrag. Säkrast var att söka efter äldre melodier. Hæffner återkom till hur väl Luthers egna melodier lämpade sig för svensk psalmdiktning. Däremot ansåg han inte att reformert församlingssång utgjorde något föredöme, den bestod ju mest av »Vaudeviller och små Arier och Menuetter».

Det sista påståendet fann Frigel nödvändigt att protestera mot. En mera »allvarsam Kyrkosång» än den reformerta kunde han knappast tänka sig. Det kunde enkelt konstateras genom ett besök i franska reformerta församlingen i Stockholm eller genom studium av tryckta koralböcker från 1700-talets slut. Som en alternativ förebild för svensk koralsång föreslog Frigel även den engelska kyrkans »enkla och värdiga» koralsång.

B. En psalmtext – en melodi?

I annonsen om sin nya koralboksupplaga 1818 utbrast Hæffner »huru skönt wore det icke, att en gång få en enda bestämd Melodie på hwarje Psalm[*text*]». I koralboksförordet 1821 motiverades det utökade melodiantalet med att redan Luther ansett det »rättast» att varje psalmtext »ägde sin egen melodi». ⁴¹

I början av 1800-talet sjöngs ibland (liksom idag) vissa psalmer på mer välkända melodier än de som egentligen hörde till dem. I diskussionen om koralboken uteblev därför inte protester mot de många »nya» melodierna. Daniel Winge gjorde i sin hjälpredda för att välja lämpliga melodier 1822 ⁴² dock en intressant omtolkning av Luthers önskemål (ovan). Det handlade mer om att hitta »rätt» melodi till varje text, så att melodikaraktär och textinnehåll inte stred mot varandra. En melodi kunde alltså ha flera texter.

Också Hæffner var i praktiken mycket medveten om det praktiskt omöjliga i Luthers önskemål. Ingen församling kunde lära sig så många melodier, Wallinska psalmbokens innehöll ju 500 texter medan koralboken endast hade 289 melodier. ⁴³ Att Hæffner i sin annons 1818 räknade med åtminstone 600 olika melodier motsäger inte detta. De många melodierna tycks han snarare ha betraktat som en skatt att ösa ur i olika sammanhang.

---

41 Jfr Bengt Olof Engström, *Ny sång i fädernas kyrka*, 1997, s 104.

42 Daniel Winge, *Anvisning vid begagnandet af Svenska Choralboken* 1822.

43 Siffran bygger på Oscar Byströms undersökning om *Psalmsången i Sverige* 1886 (1904).

Inte minst borde sången i skolor och gymnasier kunna stimuleras av dessa många goda melodier. Hæffners instämmande i Luthers önskan om att ge varje text en egen melodi bör nog därför uppfattas mer i Winges anda.

Notexempel 2. Exempel på Hæffners olika bruk av tidsvärden. Översta notbilden från 1808:181 (fras 3–4), undre notbilden 1820:134. Däremellan samma fraser hos Luther (enligt Markus Jenny 15a). Hæffners rytmik blir alltmer utjämnad 1820, i anslutning till 1819 års strikt jambiska psalmtext. 1986 års psalmbok nr 51 återger melodin på samma sätt som Hæffner 1820, fränsett att frasernas upptakter förkortats.

C. Syllabisk, icke-melismatisk melodik

Avsikten med koral sången var enligt Hæffner att »hela den evangeliska församlingen skulle sjunga till gemensam uppbyggelse». Koralen skulle alltså sjungas »på en gång af en stor massa folk». För att göra detta möjligt hade Luther förenklat vissa av katolska kyrkans melodier och tagit bort »det figurerade» och konstmässiga (»konstiga») i dem. De blev därigenom i princip syllabiska, varje ordstavelse gavs en enda meloditon. Orsaken var enligt Hæffner dock inte bara pedagogisk, det handlade också om ett eftersträvat musikaliskt uttryck: melodiernas »kraftiga anda och höga förträfflighet». Detta beskrev Hæffner som ett utmärkande karaktärsdrag hos »den Evangeliskt Lutherska Församlingens Choral».

Med utgångspunkt i Luthers egen hantering av de gamla gregorianska melodierna ansåg Hæffner att vissa »tillökningar och afkortningar» av en melodi var fullt berättigade.⁴⁴ Sådana ändringar tycks inte heller ha påverkat en melodis status som »originalversion». Hæffner hade ibland tillåtit sig melismatisk »frihet» i melodierna, men oftast hade han då »följt Luther». Ett uttalat krav var dock att ändringarna inte gjorde frasen »wek», präglad av upprepning, eller att de användes i kadenser. *Notexempel 2* visar att han 1808 var närmare Luther än 1820.

Även Frigel ansåg att en koral i princip borde vara syllabisk, trots att det ännu inte genomförts i någon koralbok. Som Hæffner visat i sin koralbok 1808 kunde melismer ibland bidra till en större rytmisk symmetri och textanpassning, men i en slutlig koralbok borde de ändå omvandlas »till en enda not». Enligt Frigel kunde detta genomföras »utan väsendtlig skada för sången».⁴⁵ Denna gemensamma uppfattning om syllabikens fördel bröt Hæffner ibland mot 1820 (se *Notexempel 1*).

D. Folksång och kyrkotonararter

En koral var för Hæffner något helt annat än en folkvisa. Melodin *Den signade dag* var enligt honom »egentligen» en »gammal visa» och borde därför »kanske [för] längesedan» ha uteslutits ur koralböckerna. Samtidigt

Notexempel 3. Den gamla nordiska skalan enligt Hæffner.

tycks han liksom de tidiga romantikerna ha betraktat den gamla nordiska folkmusiken som koralens släkting.⁴⁶ Några visor ägde ett så gediget andligt innehåll att han uppfattade dem vara komponerade av »then Helige And».⁴⁷

De folkmelodier som fascinerade Hæffner mest var de som i sina tongångar (»modulationer») avvek från de »vanliga» tonarterna, rimligen avsågs dur och moll. Visserligen skilde sig den av honom rekonstruerade gamla nordiska skalan

⁴⁴ Hæffner, i *SLT* nr 28, 17/7 1812.

⁴⁵ Pehr Frigel, i *StP* nr 139, 142 och 146, 1813.

⁴⁶ P D A Atterbom, »Om svenska folksångerna och begreppet af en inhemsk viterhet» i *Poetisk kalender* 1819; Leif Jonsson, *Ljusets Riddarvakt*, 1990 s 65.

⁴⁷ A A Afzelius, *Afsked af Swenska folksharpan, Med bidrag till Swenska Folksångernas Historia*, 1848 s 59.

från den doriska kyrkotonartens, men båda erbjöd en likartad musikupplevelse.⁴⁸ Var och en som hört »den gamla Svenska Folksången» i dess äkthet direkt från allmogens läppar insåg att den omöjligtvis kunde anpassas till »modern form» utan att bli misshandlad. Resultatet liknade Hæffner vid »en gammal Nordisk Kämpe – klädd i frack». Samma sak gällde de kyrkotonala koralerna.

Redan 1810 hade Hæffner i en animerad debatt⁴⁹ försvarat kyrkotonarterna och hänvisat till att Luther exakt 300 år tidigare i Rom insett kyrkomusikens rätta »anda».⁵⁰ Kyrkotonarterna skapade »höghet och styrka», »enfald [=enkelhet] och värdighet» samt »vexling och rikedom». Visserligen var mycket i deras historia höljt i dunkel, de motsvarade vare sig det »grekiska» eller »helleniska tonsystemet», snarare hade de skapats av Gregorius den store. Men det centrala var att koralens »sanna genius» enligt Hæffner inte kunde uttryckas på ett adekvat sätt med dur och moll. Han liknade därför de »moderna» tonsättarna vid »trollkarlar, som vilja [för]häxa, men förgätit besvärjelseorden.»

Liksom filosofen J G Herder uppfattade Hæffner i synnerhet Luthers kyrkotonala sånger som »fulla av melodi och hjertats språk». Deras kraftfullhet stod i full samklang med gudstjänstens och religionens karaktär. Tyvärr tenderade samtidens kyrkosång att bli allt »nättare», så att »kraften» gick förlorad.⁵¹ Trots förekomsten av dur och moll på Luthers tid, hade denne hävdad kyrkotonarterna som »något wäsendligt» och nödvändigt om gudstjänsterna inte skulle bli »ohelgade».⁵² Till grund för sina melodier

---

48 Hæffner, *StP* nr 95 25/5 1821. Om den gamla nordiska skalan, se Hæffner »Anmärkningar...» i *Svea...*, 1818, återgivet i Gunnar Ternhags och Ove Ronströms *Texter om Svensk Folkmusik från Hæffner till Ling*, 1994 s 31ff; Anders Dillmar, *Hæffner och folkvisan – teori och hantverk: Om musikbilagorna till Geijer-Afzelius' Svenska folkvisor från forntiden 1814–18*. CD-uppsats UU, (MSU nr 11), 1993. Jfr Notexempel 3.

49 Hæffner, »Öfver ChoralMusiken» i *Phosphoros* juli och augusti 1810 s 51–64 och 110–115. Som källor angav han Kirnberger, Forkel och Burney (s 53), samt Kraus och Naumann (s 55).

50 Om Luthers pilgrimsresa till Rom 1510, se Hans Küng, *Great Christian Thinkers*, 1994 s 128; R Schwarz, *Luther*, Göttingen, 1986; *D Martin Luthers Werke*, bd 58 s 28, Weimar 1948.

51 J G Herder, *Briefe...*, Hæffners översättning i *StP* nr 95, 25/5 1821.

52 Hæffner, »Om Kyrkomusik och Om de så kallade Kyrkotonerna» i *SLT* 42, 1821.

valde han alltså kyrkotonarterna, med deras långt större »rikedom» än dur- och mollsystemet.

Att kyrkotonarterna hos några personer kunde uppväcka en känsla av »tröghet och ledsnad» var inget som Hæffner ville fästa sig vid. Snarare pekade han på hur de slog an »en särskild sträng hos själen». Deras psykologiska påverkan beskrevs utförligt av A J Rambach, som pekade på hur det begränsade tonförrådet skapade

*»en rikedom af egendomliga, uttrycksfulla tonföljder, hwilka, ju mer främmande och owanliga de förekomma, desto mer bidra att försätta åhöraren i en allwarsam, högtidlig sinnesstämning.»*⁵³

Kyrkotonarterna hade sedan Luthers tid kombinerats med den »stränga såkallade Kyrkostilen», en regelfylld kompositionsteknik för kyrkomusik. De var närmast oskiljbara. Här fanns enligt Hæffner ytterligare en likhet med »de gamla [folk]visorna», där alla toner i »ackompanjemang» måste vara hämtade från »sångens egna, naturliga skala». Denna likhet stärkte ytterligare kopplingen mellan kyrkotonarterna, folksången och Luther.

E. Kontrapunktisk fyrstämmighet

Redan 1812 hävdade Hæffner att generalbasnotering var otillräcklig för en koralbok.⁵⁴ Den återgav visserligen melodi- och bastoner exakt, men eftersom mellanstämmorna bara antydde i siffror lämnades »ett öppet fält för missljud och oreda». Han ifrågasatte det meningsfulla med koralböcker avsedda enbart för instrumentalt ackompanjemang, ur dessa kunde ju inte melodierna utskrivas »i fyra stämmor för sången».⁵⁵ Enbart av kostnads-skäl påstod han sig ha avstått från att trycka den egna koralboken 1820 som ett stämpartitur, med varje sångstämma på ett eget notsystem. Detta var för Hæffner det optimala noteringssättet.

Problemet med samtidens kyrkosång var att den blivit »täckare» och

---

⁵³ Hæffners översättning av Rambach, *Über D. Martin Luthers Verdienst um den Kirchengesang* Hamburg 1813, i *StP* nr 95 25/5 1821. Min kursivering.

⁵⁴ Hæffner, »Anmärkningar vid Herr Kongl. Sekreteraren Frigells vördsamste Pro Memoria», odaterad, återfinns med Frigels kommentarer vid KMA:s protokoll 6/5 1812, samt i KB: PsKomH A531:1 fol 331–35.

⁵⁵ Hæffner, *Anvisning till Sångens Elementer...* Lektion 12 »Rösternas delande i särskilde stämmor...» UUB

»nästan» upphört att vara körsång. Luthers psalmboksföretal, som Hæffner påträffat i dansk översättning i Thomissøns psalmbok 1569, hade övertygat honom om att fyrstämmighet var det ursprungliga sångsättet. Här uttryckte Luther en önskan att melodierna skulle »settes og siungis paa fire stemmer». Redan i »den äldsta källan» från 1544⁵⁶ hade Luther enligt Hæffner hävdad »nödvändigheten» av en sådan koralsats. Fyrstämmighet krävde självständiga (»kontrapunktiska»)⁵⁷ sångstämmor. Även detta ideal var hämtat från Luther, som prisat Josquins skicklighet att låta de enskilda stämmorna »vandra omkring lugnt och allvarligt».

Hæffner var övertygad om att församlingen på Luthers tid faktiskt sjungit fyrstämmigt. Sångsättet var enligt Hæffner hämtat från 1100-talets valdenser och 1400-talets böhmiska (»Bohemiska») församlingar.⁵⁸ Uppskattningen av »andeliga sånger i denna form» falnade dock på 1600-talet, men i katolska skolor och seminarier bevarades fyrstämmigheten och man följde där på så sätt »Luthers exempel».

Hæffner ställde frågan om det fanns någon musik som var jämförbar med en fyrstämmigt sjungen koral vad gällde förmågan att skapa »vördnad i Gudstjensten».⁵⁹ Förutsättningen var då att sångstämmorna klingade styrkemässigt balanserat. Om »en stor Skrickare» skulle uppenbara sig måste han eller hon genast »bortvisas, eller nödgas till hörsamhet.» Drastiskt målade Hæffner situationen:

---

56 Möjligen Georg Rhaus *Neue deudsche geistliche Gesenge, Mit vier und fünff Stimmen für die gemeinen Schulen*, Wittenberg 1544, eller densammes nyutgåva av Johann Walthers *Wittembergisch deudsch geistlich Gesangbüchlein, Mit vier und fünff stimmen*, samma år. Den senare, urkällan för all evangelisk protestantisk flerstämmig kyrkosång, utgavs 1524 i fem stämböcker. 24 av de 38 körsatserna byggde på luthermelodier.

57 Uttrycket »kontrapunktisk» tycks dock periodvis haft negativa konnotationer för Hæffner, så att korallernas stämmor skulle vara självständiga men *inte* kontrapunktiska.

58 Flerstämmig församlingssång uppfattades av andra tvärtom som en reformert idé, grundlagd av Goudimel och Bourgeois på 1500-talet. I lutherska (och tidigare även i böhmiska) sammanhang gällde unison sång, vilket var den äldsta typen av kyrkosång. G W Fink, »Choral» i G Schilling, *Encyklopädie der gesammten musikalischen Wissenschaften oder Universal-Lexicon...*, bd 1, 1835 s 221.

59 Hæffner, *Anvisning till Sångens Elementer...* Lektion 5 s 27f. UUB.

»Och är någonting odrägligare i Sången, när en sjungande i höjden skriker så att Örhinna på åhörare kan spricka, och djupa tonerna där- emot [låter] som den sjungande hade en ullstrumpe för munnen: och så tvärtom, när djupa toner knarra som en elack Fagott, och höga tonerna liknar en Grönsiskas ljud [...] kom i håg, att emellan sång och skrik är större skillnad, än emellan Solens glans och en Kruddbodens lampa.»

Ett av de största problemen för kyrkosångens utveckling uppfattade Hæffner vara att kvinnorösten inte var accepterad i kyrkan, undantaget den gemensamma koralen. Sopran- och altstämmorna i de fyrstämmiga körsättningarna sjöngs av gossar. Men »hvarför skulle Fruntimers [=kvinnors] röster uteslutas vid våra Religiösa Sammankomster?» undrade Hæffner. Förmodligen var svaret en teologiskt motiverad tradition enligt vilken kvinnan skulle »tiga» i församlingen.⁶⁰ Själv hade Hæffner här redan bedrivit pionjärverksamhet, då både manliga studenter och yngre kvinnor i Uppsala medverkat i kören vid »Luthers Jubelfest» 1817 (ovan), liksom vid akademiska högtidligheter och begravningar, då koraler framfördes i fyrstämmig sättning.

En möjlig delförklaring till melodistämmans höga läge i koralboken 1820 är att satserna var tänkta för kör. Redaktören nämnde i sin andra del av koralboken explicit även kvinnorösterna: »Discant- och Altstämmorna äro bestämde att sjungas af gossar eller fruntimmer, samt Tenoren och Basen af fullvuxne ynglingar eller män». I bakgrunden fanns det fyrstämmiga ideal för församlingssång som Hæffner hämtat från Luther.

F. Tretakt och daktyl

Hæffners koralböcker innehåller bara några få tretaktskoraler. Ett »tillräckligt skäl» mot tretakten var att Luther aldrig skrivit någon sådan koral.⁶¹ »Menuettakt» kunde enligt Hæffner aldrig göra en koral »så enkel

---

60 Att körsång tidvis uppfattats som en – manligt – *prästerlig* uppgift framgår av Albert Gerhard, »Der liturgische Hintergrund der Palestrina-Renaissance im 19. Jahrhundert», i *Palestrina und die Idee der klassischen Vokalpolyphonie*, red. Winfried Kirsch. Bd I, 1989 s 189.

61 Hæffner, *Svensk Choralbok* del 2, 1821, kommentar till koralen 1820:61 (s V f). De tretaktskoraler som Markus Jenny återger i *Geistliche Lieder...*, 1985 (se not 74 och bilaga), nr 002D av Walter och 039C den gamla *Puer natus*, motsäger inte Hæffners påstående att Luther inte använder tretakt.

och sublim, som den bör vara». 1822 upprepade han att tretakten »helt och hållet» stred mot »Choralmusikens allvar och högtidlighet» och därför enbart skulle brukas »i högsta nödfall». ⁶²

Daktyler⁶³ i psalmtexterna var ofta den direkta orsaken till att tretakt användes. Redan 1812 hävdade Hæffner efter grundligt källstudium att bara en enda daktylisk psalm förekom i tyska sammanhang, men den användes nästan aldrig eftersom den skapade vad han kallade »löjligheter». Luther hade själv avstått från alla daktyler, trots att sådana förekom rikligt i tyska språket. Hæffner hade efter visst experimenterande i sin koralbok 1808 (se *Notexempel 2*) böjt sig för samtidens utjämnade sångpraxis, med alla toner lika långa.⁶⁴ Detta utslöt att betonade stavelser i daktylerna gavs längre tidsvärden än de obetonade stavelserna.

Hæffners källstudium var en direkt reaktion på att Frigel 1812 hade karakteriserat tretaktskoralen *Hvad ljus öfver griften* i 1697 års koralpsalmbok som ovanligt högtidlig. Först och främst saknades daktyler i textoriginalet enligt Hæffner, dessutom hade Frigel missförstått äldre rytmisk notationspraxis. Även om Hæffner följt Frigels råd och 1808 låtit övertala sig att återge några melodier i tretakt för att anpassa sig till »en hos mången inrotad osed» i Sverige, hade han 1812 tänkt om och ansåg nu att »sångens högtidliga värdighet» borde gälla året runt. Tretakterna 1808 beskrevs som en interimslösning i väntan på en ny psalmbok.⁶⁵ En viss efterkonstruktion är här uppenbar genom hänvisningen till åsiktsfränder i psalmkommittén, en »Musikkännare» som han lärt känna i Uppsala. Kanske hade Hæffner varit mer personligt öppen i frågan än han ville tillstå, då han nu talade om sin tidigare anpassning till svenska »oseder».

---

62 Hæffner, »Några upplysningar beträffande den Nya CHORALBOKEN i anledning av Hr: Stielers i Allmänna Journalen (N:o 296, 297 för 1821) införda anmärkningar» i *Preludier till Melodierna [1-138] uti Svenska Choralboken samt Marscher. Första häftet*. 1822 s 126-133.

63 En trestavig versfot med betoning på första stavelsen.

64 Även 1820:61 skulle, trots taktarten 3/2, enligt Hæffner spelas »i jemn takt». Tretktsmelodin i Jenny 039C återgavs redan 1808 (430) i 2-takt. Melodin 1808:42 trycktes dock även i 3-takt (1808:221).

65 Hæffners lösning av rytmiken i koralen *Hvad ljus över griften* 1820 (nr 102) är oklar i sin praktiska innebörd. Möjligen avsåg han att tretakten skulle utföras som trioler, men hans kommentar (i 1821) är svårförståelig.

Frigel förstod att hänvisningen gällde Samuel Ödmann och poängterade att han var helt överens i frågan med denne sin mångkunnige »ungdomsvän». Frigel förnekade all förkärlek för daktyler i koralång och avrådde bestämt från att de tilläts bli dominerande. Något missförstånd av äldre taktartsnoterings förelåg inte heller, tvärtom kunde han uppge mer än »30 gamla goda Psalmer» i tretakt. Men även om den kunde skapa »en sublim verkan» i lovsånger, måste användningen av tretakt ske med urskillning och sparsamhet. Rekommendationen till Hæffner 1808 att återge några melodier i tretakt hade bottnat i en önskan att förhindra förvriden textbetoning. Att som Hæffner försöka dölja tretakten med harmonikens hjälp bedömde Frigel som misslyckat, inte minst med tanke på syllabiken och »det långsammare tempo, som tillhör en Psalm». Diskussionen visar på en i grunden gemensam uppfattning med Hæffner om koralers syllabik, rytmik och tempo.⁶⁶ För egen del hänvisade Hæffner främst till Luther för sitt avståndstagande från tretakten.

G. Luthers noteringssätt

Ett framträdande drag i Hæffners koralbok är noteringen i halvnoter. Detta missförstås ibland som en tempoangivelse, men var snarast ett normalt skrivsätt vid denna tid, även om också andra notvärden brukades.

Intressant är att halvnoten uppfattades ha kopplingar till Luther. Enligt KMA:s protokoll inlämnades 1803 ett manuskript till en koralbok.⁶⁷ Granskaren, den tidigare organisten i Maria och Katarina församlingar, J G Lotscher, avrådde från tryckning, men påpekade samtidigt att de många felaktigheterna var långt ifrån unika.⁶⁸ I vad han kallade »vår Svenska Lutherska kyrka» fanns enligt Lotscher inte en »enda rätt correct Chorallbok», inte ens 1697 års koralpsalmbok kunde anses tillförlitlig.

Enda undantag utgjordes av en tysk herrnhutisk koralbok från 1784, utgiven av biskop Gregor. I sin korta beskrivning av denna nämnde Lotscher att noteringen var baserad på halvnoter. Samma notering hade »Kyrkans första Compositeur Doctor Luther» själv använt och »ansett för märkli-

---

⁶⁶ Hæffner angav som ett »rätt» koraltempo att alla orkade sjunga åtminstone en halv versrad på ett andetag, »genom detta förlårar Poesien ej i sitt inre, och melod[in] ej i sin sång». *Sångskolan*, lektion 19 (UUB).

⁶⁷ SMB: KMA:s protokoll 17/12 1803, s 528.

⁶⁸ Lotscher »Ödmjukt Memorial!», vid KMA:s protokoll 11/2 1804.

gast». Orsaken till det sista nämndes inte, mer än att Luther förmodligen haft »sina grundeliga och mogna skäl».

Ingen i KMA, där även Hæffner ingick, tycks ha protesterat mot framställningen vilket talar för att det rådde en viss koncensus i frågan om det ursprungliga protestantiska noteringssättet. Lotscher använde själv halvnoten som grundvärde i sin korallbok.⁶⁹

Gregors förord nämner dock varken halvnoten eller Luther. Några andra källor uppgavs inte av Lotscher. Fanns här muntliga informationer i herrnhutiska led? Hade kanske Hæffners eget bruk av halvnot som grundvärde påverkats av hans besök i tyska herrnhutiska församlingar under 1770-talet (se ovan)?

H. Lutherskt sångsätt

Vid 1800-talets början sjöngs gudstjänstpsalmerna på ett mycket fritt, »multiheterofont» och »individbaserat» sätt.⁷⁰ Det är osäkert hur positivt Hæffner uppfattade detta, men han tycks inte ha önskat förbjuda det. Sångsättet överlevde också hans tid som organist i Uppsala domkyrka. Hæffners kritiska uttalanden gällde oftast organisternas spelsätt. Möjligen hoppades han därför på en indirekt förbättring av församlingssången genom ett annat slags orgelspel och körsångens påverkan?

Säkerställt är däremot att Hæffner inte önskade sig en svagare församlingssång, trots att det äldre sångsättet inte sällan beskrevs som skrikigt. Men Hæffner uppfattade en ljudsvag psalmsång som ett uttryck för skam, att »skämmas, [för] att frambära sina inre önskningar inför Gud». Luther

---

69 Lotschers *Choralbok* (hs, Evangeliska Brödräfsamlingens arkiv) skrevs till den herrnhutiska stockholmskretsens *Samling af Äldre och Nyare Andeliga Sånger och Werser* 1795. När Lotscher anslöt sig till denna fromhetsriktning 1772 var församlingen ännu hemlig, se Bertil Persson, *Nytt ljus över känd koral*, 1978.

70 Uttrycket »multiheterofoni» beskriver ljudet då en stor mängd människor sjunger i princip samma melodi men inte identiskt lika, eftersom var och en bidrar med personligt utformade ornament, se Folke Bohlin, »Kyrkosången» i *Musiken i Sverige* bd II, 1993 s 126f samt bd III, 1992 s 94f. Uttrycket »individbaserad sång» fokuserar på den personliga friheten i sången, där det individuella uttrycket ibland tycks ha överskridit gränsen för vad som kan beskrivas som ornamentering av korallmelodin. Jfr s 108 i Ingrid Gjertsen, »From a Lutheran Folk Movement in Norway: Singing as a Form of Cult», i Kirsten Sass Bak & Svend Nielsen, *Spiritual Folk Singing. Nordic and Baltic Protestant Traditions*, 2006.

hade istället uppmanat till en kraftfull sång.⁷¹ Svag församlingssång förekom enligt Hæffner enbart bland tyska pietister och kväkare, men inte i några lutherska församlingar.

Bakgrunden till detta utspel var att Frigel hade uttryckt en önskan att församlingen skulle sjunga »mindre högljudt» än det »starkaste [...] skrik» som ofta hördes i kyrkorna, i synnerhet när mer bekanta melodier sjöngs. Detta psalmskrikande var dessutom uppblandat med »de otjenligaste moduleringar», något som rimligen syftar på den äldre multiheterofona sångens många individuella melodiutsmäckningar. Mot detta sångsätt hade Frigel framhållit hur man sjöng i Tyskland: ganska svagt, »hvad man kallar med half röst». Många personer hade berättat om detta »högt rörande och för andakten vida bättre passande» sångsätt. Men enligt Hæffner var det alltså inte lutherskt och trosvisst nog.

Koralen – en stor och svår konst

I anslutning till sitt koralboksarbete presenterade Hæffner alltså sin kyrkomusikaliska tankevärld. En återkommande och för honom grundläggande faktor var Luthers givna åsikter. Ovan har vi sett hur dessa också kunde motivera ett konkret musikaliskt hantverk. Viktig var också Hæffners personliga övertygelse om »vår Religion», den protestantiska kristendomen, som »den högsta, renaste och mäst harmoniska».

Sitt musiktänkande sammanfattade Hæffner i begreppet »Romantik»,⁷² något överraskande konkretiserat med de tre kyrkomusikaliska kompositörerna Palestrina (»den störste af alla»), Händel och Homilius. Den begynnande romantikens sökande efter en musikalisk guldålder, där Luther framstod som en kyrkomusikalisk fixstjärna, utslöt alltså inte senare tonsättare. Den siste av de tre nämnda beskrevs ju med orden »en af våra förträfflige nyare» och flera av Dübens melodier framhölls som »verkliga mästerstycken». Kriteriet för dessa bedömningar var »en äkta Choralstil och förträfflig Sång», dvs god melodik. Detta utmärkte »wissa äldre Melodier» och »särdeles de af Doctor Luther».

---

71 »Lobet Gott mit heller, jauchst im Dank mit voller Stimme», hos Hæffner utan källangivelse.

72 Ordet kom i bruk med Friedrich Schlegels *Athenäum*, 1800. Med musikalisk syftning i svenskan sedan 1813.

För Hæffner skilde sig den äkta koralstilen från den profana musiken genom sin »höga, allwarsamma, andaktsfulla och wärdiga» karaktär. Korallerna uttryckte både »storhet» och »enkelhet», även formulerat som den »storhet som ligger i deras enkelhet». Till enkelheten hörde ett allvar, den »gamla enkla allvarliga» formen av luthersk kyrkosång. Om än korallernas »stora och höga enfald» i praktiken kom att resultera i en stilmässig enhetlighet, bör det samtidigt sägas att Hæffner uttryckligen varnade för »enformighet». Kyrkotonartenas »rikedom» var deras styrka, något som redan Luther hävdade.

Som en central del av gudstjänst- och andaktslivet måste korallerna behandlas med pietet. Redan 1815 framförde Hæffner därför ett önskemål om en »Prof-Choralbok», i paritet med de provpsalmböcker som såg dagens ljus. Det svåraste i musiken och i synnerhet i korallerna ansåg han vara att nå »en stor anda i simpliciteten». Ordet simplicitet refererade då närmast till en karaktär av upphöjdhet, icke-vardaglighet. Enkelhet och upphöjdhet på en gång.

»Ingenting synes enklare än det enkla. Emellertid försök! Gör det efter!»

Summary

In this text I have tried to summarise how the writings about music and the chorale music of Martin Luther were looked upon in Sweden at the turn of the century 1800. One of the leading persons in this debate was J C F Hæffner (1759–1833), who had arrived from Germany in 1781 and stayed in Sweden until his death. He became in turn Conductor of the Swedish Royal Orchestra, Director of Music at Uppsala University and Organist of Uppsala Cathedral. As editor of the music of the new hymnal 1819 by J O Wallin, his engagement in chorale issues was more than theoretical. His own two chorale books (both printed and widely used) from 1808 and 1820 (with supplement 1821) are my main sources together with a large number of articles from his hand.⁷³

Eight principles of Hæffner's musical handicraft can be traced directly to Luther.

---

⁷³ More information can be found in my dissertation, see footnote 1 above.

First, the chorale melodies Luther used were looked upon as a treasure of the Lutheran Church that would remain »in Eternity«. Music as such was understood as God's gift to mankind. Many of the changes made by Hæffner in the already well known melodies in Sweden were traced back to the »originals« of Luther. Some earlier unknown Lutheran melodies also found their way into Sweden.

Secondly, Hæffner referred to Luther's wish that each hymn text should have its own melody. In practise he knew that this was impossible, and the many melodies were recommended to be used whenever possible. These were perhaps more often sung in schools and by choirs than by parish congregations.

Thirdly, Hæffner utilised the syllabic principle in Luther's own chorales. Even though some old Gregorian melodies were preserved in a melismatic form by Luther, Hæffner was convinced that the main intention was towards a syllabic form. Thus sometimes he consciously went further than Luther on this point.

Fourthly, Hæffner found a deep Lutheran respect for the tonality of the old Gregorian melodies, the so called »church modes«. This made him eager to use them, in spite of the fact that his own time mostly looked down on them in favour of the major and minor keys. Thus he got plenty of critics. But his conviction of the beauty of these modes just increased when he found a related tonality in the old Swedish folk tunes.

Fifthly, Hæffner meant that Luther had proposed the chorales to be sung in four parts. This he thought had been the normal way of singing hymns until the middle of the 17th century. The arrangements in his own Chorale book of 1820 also were intended for four-part singing.

Sixthly, Hæffner rejected use of three-four time in chorales. His main argument was that Luther never had used it. A chorale in »Menuett« time could never be as »simple« and »sublime« as it should be, with »seriousness« and »solemnity«.

Seventhly, in Sweden at the time of Hæffner, it seems that the notation of chorales with mainly minims (half notes) was traced back to Luther. One source of this opinion was the Moravian chorale book by Gregor, 1784.

Lastly, I have found an explicit reference to Luther in Hæffner's recommendation to sing the chorales in a powerful and loud manner, in order not to be »ashamed of bearing your inner wishes to God».

Bilaga: »Luthermelodier» enligt Hæffner

Följande bilaga utgår från Markus Jennys förteckning över melodier från 1985⁷⁴ och anger var de återfinns i Hæffners koralböcker (1820, dess andra del 1821, samt den mycket spridda från 1808). »Luthermelodier» (1808 markerade med »DML», Doctor Martin Luther) betyder inte att Hæffner ansåg att de alla hade komponerats av Luther, i vissa fall hade han bara överfört dem från andra sammanhang. Inte heller alla melodier som Jenny återger, anser denne vara skapade av Luther.

Jag har nedan bortsett från de melodivarianter (»Melodiefassung») som Jenny återger. Flera melodier återkommer dessutom hos Jenny. Totalt saknar därför Hæffner 31 av melodierna i Jennys utgåva. Inräknas 011D, som väl snarast är en melodivariant, blir det 32. Å andra sidan anger Hæffner ytterligare 17 melodier med åtminstone viss lutheranknytning.

001A (jfr 020A) *Dies sind die heiligen zehn Gebot* = 1820:142 (1808:1)

001B saknas

001C saknas

002A *Nun freut euch, lieben Christen gmein* = 1821:28

002B (jfr 008A) saknas

002C *Nun freut euch, lieben Christen gmein* = 1820:35 (1808:219)

002D saknas

003 *Mitten wir im Leben sind* = 1820:26 (1808:398)

004 *Gott sei gelobet und gebenedeiet* = 1820:159 (1808:15)

005 *Gelobet seist du, Jesus Christ* = 1820:62 (1808:125)

006A *Jesus Christus, unser Heiland, der von uns* = 1820:152b

006B saknas

007A saknas

007B saknas

---

74 Luther, Martin, *Geistliche Lieder und Kirchengesänge: Vollständige Neu-edition in Ergänzung zu Band 35 der Weimarer Ausgabe [der Werke Martin Luthers]*, (bd 4) utg. Markus Jenny, 1985, s 149ff.

- 007C *Wohl dem, der in Gottes Furcht steht* = 1820:339
- 007D saknas
- 007E saknas
- 008A (=002B) som alltså saknas
- 008B *Ach Gott, vom Himmel sieh darein* = 1820:196
- 008C saknas
- 008D saknas
- 008E (=009D) saknas
- 009A (=002B=008A) som saknas
- 009B (=008B)
- 009C *Es spricht der Unweisen Mund wohl* = 1820:32 (1808:2)
- 009D (=008E) som saknas
- 010A *Es wollt uns Gott genädig sein* = 1820:21 (1808:188)
- 010B se 036 nedan (samma melodi men olika tonart)
- 011A (=002B) som saknas
- 011B *Aus tiefer Not schrei ich zu dir* = 1820:182 (1808:99)
- 011C (=008B)
- 011D saknas (»Melodiefassung b» = 011E)
- 011E (=008E = 011D »Melodiefassung b») som saknas
- 012 *Christ lag in Todes Banden* = 1820:103 (1808:163)
- 013A saknas
- 013B saknas
- 013C *Jesus Christus, unser Heiland, der den Tod* = 1821:23, (1808:171, men då ej »DML»). Trots Hæffners önskan »kunde» denna melodi »af Luther» inte tas med i nya koralboken men återges i 1821 »av vördnad för Luther».
- 014 *Nun komm, der Heiden Heiland* = 1820:58 (1808:429, »Ambrosii lofsång, förbättrad av Dr M Luther»)
- 015 *Komm, Heiliger Geist, Herre Gott* = 1820:134 (1808:181)
- 016 (=037A=039B) *Christum wir sollen loben schon* = 1820:56 (1808:122)
- 017 *Komm, Gott Schöpfer, Heiliger Geist* = 1820:396 (1808:180, men ej DML)
- 018 *Ein neues Lied wir heben an* = 1820:380 (1808:206, men ej DML)
- 019 *Nun bitten wir den Heiligen Geist* = 1820:135 (1808:182). »Originallet» (mixolydisk) trycktes i SLT nr 45 5/11 1821 och Hæffners *Preludier* 1822:135, s 107.
- 020A (=001A)
- 020B *Mensch, willst du leben seliglich* = 1821:1. Hos Jenny med överskrift »Die

zehn Gebott kurtz», enligt Hæffner en »äldre» melodi »af Luther» till texten *Dies sind die heiligen zehn Gebot*, jfr 001A.

020C (=001B) som saknas

021 *Mit Fried und Freud ich fahr dahin* = 1820:478 (1808:397b) »återstald till full enlighet med D:r Luthers Originalmelodi».

022A *Wär Gott nicht mit uns diese Zeit* = 1820:6 jfr 1820:37 (1808:418)

022B (=008B)

022C saknas

022D saknas

022E (=008E) som saknas

023 *Gott der Vater wohn uns bei* = 1820:22 (1808:189)

024 *Wir glauben all an einen Gott* = 1820:17 (1808:4) det avslutande »Amen», motsvarar helt Luthers melodi och rytm!

025 *Kyrie eleison* saknas

026 *Jesaja, dem Propheten, das geschah* = 1820:9 (1808:118, s 128), enligt Hæffner Sanctus i Luthers mässa.

027 *Christe, du Lamm Gottes* = 1821:12, enligt Hæffner »eftergjord utur Litanien».

028 *Ein feste Burg ist unser Gott* = 1820:124, 1821:17, 1821:41, (1808:56a)

029 *Die Litanei* = 1821:35, enligt Hæffner »den store och oförgätlige Doctor Martin Luthers Litanian» med orgelackompanjemang.

030 *Verleih uns Frieden gnädiglich* = 1820:303 (1808:310)

031 *Herr Gott, dich loben wir* = 1820:263, 1821:20 (1808:7, s 126)

032 *Christ ist erstanden* saknas

033A saknas

033B *Vom Himmel hoch, da komm ich her* = 1820:63 (1808:132)

033C saknas

034A *Sie ist mir lieb, die werthe Magd* saknas

034B saknas

035A saknas

035B *Vater unser im Himmelreich* = 1820:31 (1808:9)

035C saknas

036 (=010B) *Christ, unser Herr, zum Jordan kam* = 1820:149 (1808:12)

037A (=016) *Was fürchtest du, Feind Herodes, sehr*

037B saknas

038 *Erhalt uns, Herr, bei deinem Wort* = 1820:450 (1808:295), förlagan är enligt Hæffner 1821:9 *Christ der du bist des Tages Licht*.

- 039A = 033B
 039B = 016
 039C *Vom Himmel kam der Engel Schar* = (1808:430)
 040A *Nun lasst uns den Leib begraben*
 040B saknas
 041 *Der du bist drei in Einigkeit* = 1821:6
 042 *Unser grosse Sünde und schwere Missetat* saknas
 043 *Der III. Psalm* saknas
 044 *Der 117. Psalm* saknas
 045 *Der Lobgesang des Zacharias*

Ytterligare melodier hos Hæffner med lutheranknytning

Följande melodier saknas i Jennys utgåva, men Hæffner ger dem åtminstone en viss anknytning till Luther. Incipit enligt Hæffner.

- 1820:1 (1808:86) *Nun lob mein Seel den Herren*, hämtad ur »de Böhmska Trosförvanternas Psalmböcker» av Luther.
 1820:10 (1808:280) *Mag ich unglück nicht widerstahn*, av C Bohemus, »ehuru troligt är, att Luther dermed åtminstone haft befattning».
 1820:11 (1808:103) *Herr Gott du Schöpfer aller Ding*, i »Luthers anda», »en af de yppersta melodier som finnas» och Hæffner menar att man »temligen säkert» kan sluta sig till att »Dr Luthers anda sväfvade för komponisten», vilken dock är okänd för Hæffner.
 1820:20 (1808:192) *Allein Gott in der Höh sei Ehr*, sägs vara komponerad av J Spangenberg eller Decius och använd som Gloria i Luthers tyska mässa.
 1820:60 (1808:127b) *Ein Kindelein so löblich*, av Beuno, biskop i Meissen, död 1107, men överförd av Luther. Originalmelodin återges av Hæffner i 1821:24.
 1820:118 (1808:88) *Der Herr sprach in seinem höchsten Thron*, komponerad »kort efter Luthers tid». (Möjligen den melodi som har minst lutheranknytning).
 1820:132 (1808:183a) *Veni Sancte Spiritus*, överförd av Luther från latinska kyrkan, utan textangivelse. 1820:132 är helt syllabisk, men 1808 fanns två melismatiska versioner, den första (s 57) med beteckningen »DML. Förbättrat».
 1820:237 (1808:217) *Durch Adams fall*, av Luther eller L Spengler.
 1820:242 (1808:102) *An Wasserflüssen Babylon*, »gammal» men »upptagen» av Luther, finns i »Böhmska Trosförvandternes Choralböcker» med ovanstående text.
 1820:256 (1808:64) *Da Jacob aus Ägypten zog*, i »Luthers anda och form» och Hæffner anser det därför vara »en sannolik förmodan» att Luther själv har komponerat den på begäran från Bugenhagen eller Laurentius Andreæ och Bröderne Petri.

- 1820:303 v 2 (1808:311) *Verleih uns Frieden gnädiglich*, ursprungligen enligt Hæffner sammanhängande med 1820:303 v 1 (1808:310) och därför rimligen betraktad som en »Luthermelodi», dvs av Luther lånad från katolska kyrkan.
- 1820:381 (1808:91) *Da Israel aus Egypten zog*, enligt Hæffner en melodi av Greiter, »upptagen» av Luther.
- 1820:432 (1808:364) *Christ der du bist der helle Tag*. Originalmelodin, av Luther hämtad ur de Böhmska psalmböckerna, återges i 1821:10a i moll och 1821:10b i dorisk notering.
- 1820:495 (1808:400) *Nun lasst uns den Leib begraben*, »DML» men liknar ändå inte 040A eller 040B hos Jenny. Arrangerad för mansröster i 1821:43.
- 1820:497 *O Herre Gott dein göttlich Wort*, af Luther hämtad ur »Böhmska Trosförvandternas Psalmböcker» och använd till denna text.
- 1821:29 *Kyrie*, av Luther överflyttad från latinska kyrkan. Det sjungs i Tyskland av skolungdom vid passande tillfällen. Motsvarar ej 025 hos Jenny.
- 1821:44 *Nun freut euch Gottes Kinder all*, av Erasmus Albertus, men återfinns »i Luthers psalmböcker» och »anses verkligen i Thüringen vara af denna mästare». I kommentaren till 1820:114 (med Wallins text *Du som oss frälst ur syndens band*) sägs dock uttryckligen att melodin 1821:44 är »af Luther» till ovanstående text.